

МАТАВУЉЕВИ ЗАПИСИ О БОКЕЉИМА

Поводом седамдесетогодишњице смрти Сима Матавуља, у посљедњој свесци овог часописа, Максим Злоковић је објавио врло документовани и студиозни рад о Матавуљевом службовању у Херцег-Новом, друговању са угледним грађанима, запажању особина наших људи и приказивању њихових ликова у појединим приповијеткама.¹

О Матавуљевом боравку и раду у Херцег-Новом својевремено је, у неколико наврата, писао његов пријатељ од младости до смрти Марко Цар, биљежећи детаље, данас врло драгоцјене за познавање младог Матавуља.²

Познати Матавуљев таленат реалног запажања људи и њихових особина, утицај традиције на њихово понашање и специфичних одлика у етно-психичком животу Бокеља, нашао је богате изворе литерарне грађе међу нашим прецима. Још тада је Матавуљ запазио оно што је потребно да зна сваки етнолог при проучавању народног живота Бокеља, тј. да свако наше насеље има специфична обичајна обиљежја и извјесне карактеристике у менталитету, што заједно чини мозаички сплет јединственог етничког живота. Импресије, стечене овдје у младим, како пише Цар, „тартаренским годинама“, сабране у снажном одушевљењу народног ентузијасте, дошнице ће Матавуљ, као зрели писац, да репродукује љепотом свога стила. У његово интересовање за народни живот Бокеља, и њихове особине, уткао је од почетка свога књижевног рада смисао и знање чистог српског језика.³

¹ Максим Злоковић, Херцеговски дани Сима Матавуља, „Бока“ 10, 1978, стр. 245—64.

² Марко Цар, Матавуљ у Херцег-Новоме (Успомене и биљешке), Летопис Матице српске, 85, 235, Н. Сад 1909, стр. 1—27; Другарско сјећање на Сима Матавуља, Народна одбрана, II, Београд, 1936, 30—32; Млади Матавуљ, календар „Вардар“, Скопље 1938, 101—107; Максим Злоковић, Библиографија Марка Цара, „Бока“ 9, 1977, стр. 365, 375—6.

³ Вељко Петровић пише да је Матавуљ имао „ретко владање предмета и језика, укусном и ненаметљивом интросекцијом и хуманим разумевањем човечјих слабости“. В. Петровић, Матавуљ Сима, Народна енциклопедија СХС, II, 700.

Сви наши књижевни критичари, од Скерлића до Кашанина и Радомира Константиновића, слажу се да је Матавуљ „био потпуно реалист. Без романтичарског васпитања, уман човек, трезвена дуга, позитивне природе, научен код француских реалиста, он је сав у насјама свронског реализма седамдесетих и осамдесетих година... Он се ограничава да буде савестан, интелигентан, образован посматрач стварнога живота, да хладно, без страсти, описује људе као ботаничар што описује биље или зоолог инсекте... Он се одликује оштрим посматрачким даром, јаким и ведрим духом, трезвеним поимањем живота“.⁴ По мишљењу Милана Кашанина Матавуљ је „првенствено имао интерес за човека, његове пориве и сукобљавања“.⁵

Поред приповиједака из херцеговске и, уопште, бокелске средине,⁶ значајна је Матавуљева аутобиографија⁷ и етнограф-

⁴ Јован Скерлић, Историја попе српске књижевности, Београд, 1953, 576—7. У некрологу о Матавуљу пише да је „у Херцег-Новоме запажао, учио, посматрао и то су му најплодније године. Предмети великог броја његових приповедака су из Херцег-Новога и те приповедаке је нарочито волео. И по предметима које је бирао и по начину којим је радио, био је потпуно модеран реалист“; Ј. Скерлић, Сима Матавуљ (Некролог), Српски књижевни гласник, Београд, 1908, 5, стр. 399.

⁵ Кашанин пише да је Матавуљ „првенствено имао интерес за човека, његове пориве и сукобљавања. Врло мало за природу, поготово не у приповијеткама изван приморских тема“. Милан Кашанин, Судбине и људи, 8. Ускок, Летопис Матице српске, Н. Сад, 1966, 2—3, 135. По оцјени београдског младог књижевног критичара и писца Радомира Константиновића Матавуљ је „јужњак, и то лукави јужњак, који уме да осети и разумје непогрешно и оно што свет и људи покушавају да сакрију од њега. Он осваја својим језиком... Човек са изузетним чулом за реалност света у којем је живео... Најбоље су му приче из Приморја“. Радомир Константиновић, Извјашај и освајач, Предговор уз Матавуљева Изабрана дела у едицији „Српска књижевност у сто књига“, књ. I, Београд, 1962, стр. 7, 12. и 22.

⁶ Овај је наводимо приповијетке са бокелским ликовима и пејсажима са назнаком првог публиковања у појединим листовима. Наводимо их по раду Максима Злоковића, Симо Матавуљ у Боки, Вјетром вијани, Споменница српског културног друштва „Просвјета“, Загреб, 1971, стр. 190. Тако је „Бодулица“ штампана у „Одјску“ 1889. То је био београдски политички, економски и књижевни лист у почетку под уредништвом Стојана Протића (Народ. енциклопедија СХС, III, 178. У Летопису Матице српске 1888. г. „Љубав није тала ни у Ребеснију“, „Ново оружје“ у посебној књижици, Београд, 1890. Затим у „Стражилову“, листу за забаву, који је у Новом Саду излазио од 1885. до 1894. под уредништвом Матавуљевог пријатеља Јована Грчића, објављена је 1888. године кратка прича „На младо љето“. Приповијетка из Херцег-Новога „Буро Кокот“ прво је објављена у „Пресловци“, београдском књижевном листу 1891. г. Опет у „Стражилову“ објављује 1892. године нову бокелску приповијетку „Нови свијет у старом Розопеку“. Затим, „Доктор Паоло“ је штампан у београдском часопису „Дело“ 1898. г. Исте године је објављена приповијетка о бокелским поморцима „Догађаји у Сеоцу“ у Летопису Матице српске. Романтична новела „Злоно“ публикована је у београдском листу за књижевност и забаву „Коло“ 1903. г., чији је власник и издавач био Матавуљев друг са Цетиња, наш Которанин Данило Живаљевић (Нар. енциклоп. II, 344). Позната бокелска, опет поморска, приповијетка „Први Божић на мору“ прво је изашла у збирци „С мора и памтине“, Београд 1901, а затим у

ски спис „Бока и Бокељи“⁸ за познавање његових записа о нашем крају и људима. Значајан је и дио преписке, првенствено писма у којима даје податке о народном животу Бокеља.⁹

Матавуљ је упознао Бокеље врло рано, још у Учитељској школи у Задру. То су били, углавном, његови другови из учитељске школе или познаници из тамошње богословије. О тим сукцесивним сусретима од дјетињства до младости пише у Биљешкама: „Бокеље сам често виђао у дјетињству... Бокељи су стасити, питома израза, чистуници особити... Још онда створи ми се мишљење да су кичељиви... Народ благочестив, а

листу „Дом и школа“ 1905. Пришовијетке „Последњи витезови“ и „Спага без очију“ штампане су у збиркама и то прва у збирци „Из Црне Горе и Приморја“, Загреб 1889, а друга у збирци „Из приморског живота“, Београд 1890. Све ове пришовијетке са бокељском тематиком повремено су се јављале у појединим Матавуљевим збиркама као што су: „Са Јадрана“, Београд 1891, „Приморска обличја“, Београд 1893, „С мора и планине“, Београд 1901, и „Немирне душе“, Београд 1908. В. Петровић, Матавуљ Симе, Народ. енциклоп. II, 701; Урош Попић, Библиографија о Сими Матавуљу, Српски књижевни гласник, 21, 1908.

⁷ С. Матавуљ, Биљешке једног писца, Летопис Матице српске, 1898—1903. Прво београдско издање у редакцији М. Цара објавио је лист „Време“ 1924. У овом раду користимо издање Српске књижевне задруге, књ. 290, коло XIII, Београд 1939, са предговором М. Цара.

⁸ Овај спис штампала је Матица српска у едицији „Књиге за народ“, св. 38, Нови Сад 1893. Исте године је приказао Лазар Томановић у „Гласу Црногорца“, бр. 44. Новак Миљанић, Библиографија радова др Лазара Томановића, „Бока“ 5, 1973, 130. Матавуљев пријатељ др Милан Савић, познати књижевник и секретар Матице српске, мислио је да је одломак једног писма које му је Симо упутио из Аустрије, из куће А. Томановића, „било квасац за дјело Бока и Бокељи“. (Сабрана дела С. Матавуља, Просвета, Београд, 1956, књ. VIII, „Писма“, стр. 195.) Паводимо дио текста из тога писма на које се Савић позива. Матавуљ му пише да је дошао „у папу дивну, али преврћу Боку“. Описује црквене славе и народне обичаје у Боки с напоменом „амо је велика толеранција религијска. Жене папе вјере иду на завјете у њихове (тј. римокатоличке — прим. В. Нв.) цркве, а и они још више у наше. Католици сви славе крсна имена и чувају остале српске обичаје“, VII, 194—5. Познато је да је Матавуљ у јесен 1890. године одржао у Београду предавање: „Из живота наших јужних Приморца“ (Народне новине, Београд, 5. 12. 1890). По мишљењу Голуба Добрашчиновића то је предавање „суштина доцније штампане књиге „Бока и Бокељи“. Г. Добрашчиновић, Једно предавање С. Матавуља; Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, XXVI, Београд, 1960, св. 3—4, стр. 310.

⁹ Матавуљева писма су објављивали Милан Савић, Летопис Матице српске, 1910, књ. 261, стр. 1—23; књ. 262, стр. 20—26; Јован Грчић, Портрети с писмама, Загреб, 1921; Лазар Томановић, „Из писмама умрлих и заслужних Срба“, Нови живот, св. 6—12, Београд, 1926; Н. Миљанић, Библиографија радова А. Томановића, „Бока“ 5, 1973, 138. Ово је био педљељни политички и књижевни лист чији су власници и уредници били прво др М. Нинчић, а затим Љуба Јовановић, Нар. енциклоп. III, 113. Живомир Младеновић, Из породичне преписке Симе Матавуља, Зборник радова државних архива Војводине, књ. 7, Нови Сад 1955, 98—154. У „Сабраним делима“ осма књига садржи преписку. Оваје нас интересују Матавуљева писма Лазару Томановићу, Тому К. Поповићу, Марку Цару, Вељку Радојевићу и другим бокељским пријатељима.

тврдица... Послије имао сам прилике дружити се са бокелским баџима у православном семинару задарском. Бјеху то жустри, питоми, елегантни младићи, са добрим хигијенским навикама, што је све показивало утицај старе културе.¹⁰

У вријеме првог бокелског устанка Матавуљ је имао свега седамнаест година. У зрелијим годинама сјећа се како су Срби у Далмацији били одушевљени овим устанком. О себи пише: „Ја сам био у правом заносу. Сваки Бокел био ми је див и ближи срцу од ма кога.“¹¹ Овађе даје и своју оцјену о нашим људима: „Нема на свијету умјеренијег човјека од Бокела.“¹² Ту има и људских слабости, јер „Бокели се умију савлађивати, али умију за вијека носити чедрст“.¹³

Матавуља је довео у Херцег-Нови др Лазар Томановић и израдио му наставничко мјесто у Српској поморској закладној школи у Србиши у јесен 1874. г. Упознао га је у Задру. У то вријеме млади Матавуљ, са свега двадест и једну годину, постао је сарадник задарског „Народног листа“ у којем је објавио пјесму „Ноћ у очи Ивањ-дана“ и говор на погребу кошта Илије Јанковића, код кога је научио француски језик.¹⁴

Долазак у Херцег-Нови описао је у приповијести „Буро Кокот“: Сјутрадан зором пароброд уђе у Боку. Ја сам сједио на крову и „рајно се“, како каже Љубиша, љепотом тога дивотног залива... Иза Боке разлила се непрегледна пучина Јадранскога мора, која успављује чак талијанске обале. Стакао се тихи бокелски залив, који нијуга као змија кроз брада, у коме се огледају бијеле куће и тмасти гајеви маслина, лимунова и поморанџи. Праменови различитих боја шарају зреник и огледају се у води... Свуда очи сретаху велику чистоту и највећи ред. На први мах зачудих се богатству намјештаја једне просте мрнарске куће, али сам се касније увјерио да је тако и по осталијем, јер су Бокели јако „кичељиви“, па се такмиче ко ће боље своју кућу „заодјети“... Настаних се у једној малој општини. Кућа ми бјеше на брдељку... Јешо начелник, коме сам био препоручен и који се занста братски заузео да ме што боље смјести и да ми сваку угодноост приреди... висок, снажан човјек, бјеше врале косе и брале, лица на коме се огледа здравље и живахност духа. Јешо је огранак угледне породице. Стрпц посла Јеша у Трст на науке. Говорио је савршено талијански, француски и грчки... Јешо нађе добру службу у Лесепсову

¹⁰ Биљешке једног писца, Београд, 1939, 54—55.

¹¹ Биљешке, 55.

¹² Биљешке, 64.

¹³ Биљешке, 69.

¹⁴ Биљешке, 33—35, 41, 44—45.

Друштву. Касније је требао Друштву као тумач и суђа миротворац међу Србима.¹⁵

У Биљешкама описује зграду Поморске школе у Србини: „Школа је старинска, стамена и пространа двобојница, са ограђенијем двориштем спријела и великом градином у позадини. На доњем су боју (спрату — В. И.) учионице, мађушница (трпезарија — Срп. рјечник, 353), кујна, а на горњем шест соба и дворница. Са јужнијех прозора видик је на море, на цијелу Боку. Моја је соба била с те стране, те се и данас, почесто, са уживањем сјечам величанственијет, готово невјероватнијех природнијех слика, особито при мијенама времена.¹⁶ Зграда је била власеле Лакетића, па је њу посљедња женска од те лозе оставила за школу... Уз то се придолаше оставштине капетана Буровића и Бошковића, те општина скупи све то у једну матицу и науми да отвори поморску школу у Србини.¹⁷ Влада се дуго противила жељи Новљана, па најпослије, чини ми се, око 1862. г., највише по настојању Стефана Љубише, учини им по вољи... За десетак година Србина је спремила знатан број младијех поморских капетана.¹⁸

Прве године службовања, поред осталих интелектуалаца у Херцег-Новоме, упознао је тада врло младог Марка Цара. О томе Цар пише да је сусрет са Матавуљем одредио пишчев друг из Задарске препаандије Томо К. Поповић. То се десило „у до-

¹⁵ Матавуљ и даље дочарава пејсаж нашег Залива у продужетку описи: „Замислите промјене које настају како сунце броди по вишијој пучини кад је небо ведро, па всрасто, облачно; кад сунце залази, кад сунтоп наиђе, кад мјесец гране и звијезде затреперс или кад је густа помрчина, кад зора заруди, кад киша удари, или се дом чини од силнога вјетра... Замислите још вреву живота и лавице и пароброде што крстаре по зато-ну...“, III, 410.

Матавуљени књижевни критичари обично наглашавају да Матавуљ није имао интересовања за дескрипцију природе сем у приповијеткама из Приморја. Познато је да је миље његових београдских прича градска средина и живот претежно интелектуалаца па је ту, сасвим разумљиво, изостао опис природе.

Матавуљ, кад спомине Бокље, често примјећује да су људи кичељши. У Вуковом Рјечнику кичељши се тумачи као гора, али и поносан. Српски рјечник, Београд, 1935, стр. 281. Начелник Јешо из помислите приповијетке је Јевто Гојковић, председник херцеговске општине од 1877. до 1914. и од 1918. до смрти. Био је добровољац у херцеговском устанку 1875. и у пригорско-турском рату 1876—77. За вријеме првог бокљевог устанка прогањан је од аустријских власти. Игњатије Злоковић, Српска поморска закладна школа у Србини, Годишњак Поморског музеја у Котору, VII, 1958, 244. Матавуљ га спомине у Биљешкама, 63.

¹⁶ Биљешке, 59.

¹⁷ Сабрана дела, III, 512.

¹⁸ Биљешке, 56—7, 58. Матавуљ је погријешно годину отварања Поморске школе у Србини. Настава је почела 31. јануара 1858. г. Службовао је од новембра 1874. до септембра 1881. г. Једно вријеме био је и вршилац дужности управника (1875—6. до 1878—9). Биљешке, 58. Иг. Злоковић, и. А., 243—45.

ба мог ослобађања од фратарског туторства и првог ступања у чисто лаички живот".¹⁹ Херцег-Нови, са Поморском школом и вићеним људима, „свиће му се највише и он је првих дана свога доласка с правим уживањем с прозора своје школе посматрао величанствене, готово невјероватне, природне слике што их око може да зацрта између Суторинског итала и ловћенских планина".²⁰ У то вријеме одушевљава се за народно језичко благо и са својим присним другом Томом К. Поповићем „је марљиво биљежио необичније ријечи и изреке из уста простог народа по пазарима и сијелима, што му је све доцније ваљало у причама из приморског живота, гдје је требало истицати живу народну ријеч".²¹ Цар је још тада запазио да је „при томе трагању за живим народним говором долазио у блиски допицај са нижим слојевима народа, с поморцима и тежацима, међу којима убрзо постаде веома популаран и који га не зваху друкчије но „учитељ Симо". Лако је према томе погодити колико је тим својим скромним везама имао да захвали за получено знање језика и боље уочене народне душе".²²

Цар истиче и Матавуљеву бујну, чисту, духовиту рјечитост: „Ко је Матавуља у његовим зрелијим годинама, макар и једном, чуо причати, моћи ће да се додими каква је то силна бујица морала бити тек у оним младим, и малко тартаренским, годинама његова живота."²³

Матавуљ и Цар спомињу наставнике Поморске школе у Србини и остале своје пријатеље у граду.²⁴

Овдје нас интересују само наставници Бокели и Матавуљеви записи о њима. У Биљешкама спомиње првог управника

¹⁹ М. Цар, Матавуљ у Херцег-Новоме, Летопис Матице српске, 1909, 1.

²⁰ М. Цар, н. д., 2—3.

²¹ М. Цар, н. д., 13. У сесеју о Бокелима пише: „У рјечнику наших помораца „крај“ значи што и копно. И ниједан наш морнар пеће друкчије рећи него „Идем на крај“, „Кад добем на крај“, „Кад смо били на крају“. Дакле, папем морнару ријеч „крај“ значи свршетак мора, што друго не може бити него копно. Оригиналпо је што није ни галијанизам ни галиканизам, него изворни наш приморски израз. У Вуковом рјечнику нема забљежено то значење тој ријечи ни иначе, колико ми је познато, није обична далеко од мора“, III, 317.

У чланку „Враћајмо народне ријечи на своје мјесто" пише у „Новој Зети" (1889. г., стр. 195—6): „Дрина Гора се поноси што је увијек била своја. То је не само њезина дика, него и извор њезине снаге, па је штета кад се не држи чисто својста језика, да буде у томе узор српскијем крајевима. Овдје ћемо папизати неколико туђих и покваренијех ријечи, које се најчешће употребљују у службеном писању и у обичном говору, па ћемо гђе замјенити папим, а покварене исправити". VII, 441.

²² М. Цар, н. д., 13.

²³ М. Цар, н. д., 5. Описује физички изглед Матавуљев у двадесет другој години живота: „Омадси растом, јаке грађе, кестењасте косе, по кратких парифих брчића, са бијелим, пуначким образима и умјереним, сасвим правилним носом... Мени се нарочито допадао његов јасни, чисти, јаки глас и онај разговоријетни и убједљиви начин разложења". Цар, н. д., 4.

²⁴ Биљешке, 57, 60, 61, 62, 77. Цар, н. д., 8.

старог поморског капетана и математичара Мата Мршу: „Први управник нове и једине српске средње школе на Приморју био је Мато Мрша, дотле професор науке у Задру. Ја сам имао срећу да затекнем тога чувеног старца у животу, здрава и необично крјепка у осамдесетој години... Он је био стари поморски капетан и одличан математичар. У своме вијеку нијесам видео човјека од осамдесет година са необичним памћењем, са свјежином осјећања, са правом младићском душом као што бјеше Мрша. Он је у најмањим ствари грчки устаник и кримски рат, у којима је учествовао. Чини ми се да је он први од Срба поморца пловно по Мисисипију. Био је русофил, патриота и православац, како се само замислити може. Говорио је и читао француски, енглески, шпански, талијански, грчки и руски.“²⁵

О Мршином наслједнику Истранину Јосипу Белушићу Матавуљ кратко пише. Нешто мало више података има о Ристу Ковачићу, Ришњанину, који је једно вријеме био управник, а предавао је српски и италијански језик.²⁶ Православни катихета у школи био је „прото Ломбардић, добар бесједник и један од најличнијих људи у Боци“.²⁷ Спомниће га и у приповијести „Буро Кокот“, „г. протопрезвитер, врло mudar старац“.²⁸

Записе о пријатељима из Боке, првенствено из Херцег-Новога, оставио је у Биљешкама и у приповијеткама, и то не само о пријатељима него и о људима са којима није био близак. О кошту Бурџ Војновићу, који је у то вријеме „јавни биљешник, начелник опћински и предсједник одбора школе у Србини“, пише да је „као кучић, а иначе као човјек био је најугледнији

²⁵ Биљешке, 57, 79. Поводом Мршиног отпуштања из школе Матавуљ је био веома ожаловљен. Тога се сјео касније да је „стари професор, противно уговору и заслугама његовијем, отпуштен без пензије. То је старац приписивао Војновићу и његовијем присталицама, а како је старац био циљан у цијелој Боци, то су његове оптужбе имале знатну тежину, „Биљешке“, 70. О Мрши су писали Томо К. Поповић, календар „Орао“ 1880, 15—18; Бошко Стрика, Далматински манастири, Загреб, 1930, 193—95; Антон Милошевић, Мато Мрша, Јадранска стража, Сплит, 1936, 405—6; Антон Милошевић, Мато Мрша, капетан и поморски стручњак, Поморска енциклопедија, 5, Загреб, 1958, 380; Игњатије Злоковић, Поморски зборник, Ријека, 1976, 467—76.

²⁶ Биљешке, 77. О Ристу Ковачићу в. Дионисије Миколић, „Босна“, гласник за опће интересе Бокеља, Котор, 1909, бр. 84. Иг. Злоковић, Српска поморска закладна школа..., 240.

²⁷ Биљешке, 61.

²⁸ Сабрана дела, III, 433. Прота Христифор Ломбардић је син поморске породице. Рођен је 1822. године. Богословију је завршио у Задру. Више деценија „радио као учитељ Основне и Поморске школе. Важно као образован човјек свога времена“. Више година је „вршио дужност школског надзорника за херцеговачку и рибарску општину“ (1856—69). Помагао је херцеговачке устанике и као добровољац учествовао у бици на Вучјем Долу. Иг. Злоковић, н. д., 234.

грађанин. Он је био неуморан радниш, љубазан према свакоме, а, што је главно, једини од Новљана код владе мало боље забиљежен“.²⁹

О своме другу из задарске Учитељске школе и доживотном пријатељу, Тому К. Поповићу, врло мало је што забиљежио. Њихова међусобна искреност боље се сагледа из Матавуљевих писама.³⁰

Један од Матавуљевих ученика, Вељко Радојевић, постао му је касније близак.³¹

Нема помена о једном из Матавуљевог друштва, нема бар отворено у Записима. То је херцеговачки жупник и катихета, доктор теологије Радоничић из Прчања, доцније бискуп которски. Да ли је, можда, приказан у личности дон Ивана, пароха у Сеоцу у Матавуљевој, поморским мотивима изатканој, приповијести „Догађаји у Сеоцу“. Ту је приказан као „висок, конштунњав старац, изгледа аскетскога“. Поучава десетак ђачића од оба закона, половина буквараца, а половина одраслијех, које наставља у гимназијским наукама... Тај добри човјек, последице латинских и дубровачких класика, највише љуби дјецу и њего-

---

²⁹ Биљешке, 67. Даље, у Биљешкама наводи да су Бурза и Крста Војновића превела „на католичку вјеру још као дјецу њихова мајка, која као удовица узв судију католика и покатоличи се“, Биљешке, 69. Цар пише да је Матавуљ ћерке конта Бурза Војновића „доучавао на дому“. М. Цар, Матавуљ у Херцег-Новоме, стр. 14. С. Накићеновић, О херцеговачким Војновићима, Дубровник, 1910, 105.

³⁰ VIII, Писма, 11—19. Поповић је упознао Марка Цара са Матавуљем. М. Цар, н. д., 3. Матавуљ му је писао из Београда 15. октобра 1898. године поводом доласка болесног Светолика Ранковића у Херцег-Нови и молио га да му „нађе сух стан са пећи и храну приличну“. У истом писму јавља старом школском другу и пријатељу да је у Београд дошао Ристо Ковачић. У пријеме кад је Матавуљ предавао у Србини, Томо К. Поповић био је учитељ у Тоцли. Свега једну годину био је млађи од Матавуља. О Поповићу су писали Марко Цар, н. д., 3, 15—16; Бошко Стрика, Далматински манастири, 146—47; Антон Милошевић, Томо Крстов Поповић-Новљанин, Сувараче, Цетинје, 1951/VI, 10—11, стр. 703—705. Иг. Злоковић, н. д., 233. Максим Злоковић, Томо Крстов Поповић — књижевник и историчар, „Бока“ 8, 1976, 271—284. Ово је најпотпунији рад о личности и дјелу Тома К. Поповића.

³¹ С Радојевићем се повремено дописивао. Предавао му је у Поморској школи три године. Учење у школи тада је трајало двије године. Радојевић је на Матавуљско инсистирање драговољно поновио други разред у жељи да што више научи. У писму из 1890. г. пише му: „Видиш да се према теби понашам као да си још у Србини и као да си још мој ђак, којег сам вазда цијенио и љубио.“ У овом писму поздравља трговца Глига Гојковића и свога некадашњег ученика Јова Шимрака, тада хотелијера у Америци. Вељко је Матавуљу посветио своју прву повелу објављену у Јавору бр. 21, од 24. маја 1892. године. У другом писму из 1892. године моли Радојевића да му јави „све новости новске“.

Писма, VIII, 383, 384—85.

ва је велика заслуга што се у Сеоцу дубоко укоријешла дубровачка складност".³²

У краћим записима спомиње херцеговске трговце, Љуба Комненовића и Глига Гојковића. Тако исто и поморске капетане из Херцег-Новога и Лепетана, од којих је сваки био посебна легенда.³³

У јесен 1880. године у Боки је боравила међународна флота да „демонструје према албанским обалама, зато што се Турска изговарала да јој Арбанаси прече да преда Црној Гори Улцињ... Флота се бјеше најприје усидрила пред Дубровником, па дође под Нови. Била су ту два аустријска велика ратна брода, два француска, два талијанска, два енглеска, два руска, један њемачки и мноштво торпедњача. Флота је била под врховнијем зповједништвом енглеском адмиралу... Међу француским официрима био је и капетан Жилије Вио, у књижевности познати под именом Пјер Лоти, већ онда чувен писац, а данас академик. Бјеше то човјек осредњег раста, збојит, румен, за чудо сличан на каквог нашег острвљанина... Лоти је непрекидно шврљао пјешке или на коњу по дивној околини новској". Ускоро „поче излазити у подлистку „Темпа“ Лотијева прича „Пасквала Ивановићева“, тобож слика из бокељског живота, а уистицу измишљена галост, којом писац хоће да типично прикаже један угасли и питоми народ као стадо дивљака, без вишег моралног принципа".³⁴

³² Цар спомиње катихету др Радоњићића, доцније бискупа которског, у друштву осталих интелектуалаца у Херцег-Новоме са којима се Матавуљ дружио. Цар, н. д., с. 8. „Догађаји у Сеоцу", III, 539. И овдје спомиње како бокељски римокатолици „сачуваше старинске обичаје, а, поврх свега, заједничко крсно име", III, 532. У овој приповијести има доста података о бокељским поморцима. В. Васо Ивошевић, Поморски и приморски мотиви у стваралаштву Сима Матавуља, Годишњак Поморског музеја, XXVI, Котор, 1978, 145—157.

У Херцег-Новоме и Лепетанима био је „у додир са људима, који су сва мора прокрстарили, „Билешке", 71. Његова пријемчива личност запазила је сва њихова казивања и пренијела у литературу.

³³ У писму Владимиру-Милу Десници, начелнику општине у Обровцу, моли да му пише на адресу трговца Љуба Комненовића, врло утицајне личности у друштвеном животу Херцег-Новога, VIII, Писма, с. 8.

У приповијести „Буро Коког", у којој је врло пластично приказао виђеније људе „Розопека", о трговцу Глигу пише: „Глиго, житни трговац, човјек од педесет година, крупан, омањене косе и бркова, необично снажних руку и малко гобљастих ногу, те се одмах могаше познати да је њекад био морнар". Са Јадрана, Београд 1891, 148. М. Злоковић, Херцеговски данн..., стр. 253. В. Ивошевић, Поморски и приморски мотиви..., 151—154.

³⁴ Билешке, 78, 121. У предговору Лотијевог романа „Исландски рибар", у издању Српске књижевне задруге, књ. 56, Београд 1899, напада писца за лажно приказивање Бокеља: „Нас, пре свега, изненађује правац Лотијев. Питамо се у чуду: Зар онај мали Жилијен Вио, умно отхрањен Библијом и бајкама, одрастао у романтичним сновима, кад стане на снагу, постаје песник материјализма и чулног уживања?" Његова новела о Пасквили Ивановићевој пуна је „таквих бесмислица". Сабрана дела, VII, 525—26.

Крајем 1881. године Матавуљ је морао да напусти Херцег-Нови и оде на Цетиње. О томе пише у Биљешкама: „Уочи нове бокељске буне, предвиђајући да ће се завод поново затворити, а да бих и ја могао допасти тамнице, умакнем у Црну Гору.“³⁵ Поводом тога написао је чланак „Домобранство у Боки“, у којем, поред осталог, наглашава да „сматрају Боку за непријатељски окр... У Боки нити је оскудице војничких врлина нити је трага непријатељском осјећању проти влаштој држави... Ипак је у Боки велика одурност против солдатије... Бокељ строго уздржи наслијеђене обичаје. Њему је несносна и помисао да постане „ускогаћа“, бива да навуче панталоне, а натакне „мицу“... Што је млада и ваљана, то се по свијету растурило да тече, а солдатија би преграбила те свјеже силе, те би Бока глад гладовала. И заиста изнимно стање ове покрајине изискује и изнимно поступање према њој... Али ако никако друкчије бити не може, то би онда свјетовали владу нека отворено и бјело-даво искаже шта тражи: солдатију или домобранство. Иначе у сумњи што је завладала пресуде се уломаћују, те ће се немало дочекати и најблажија изискивања у том смислу“.³⁶

На Цетињу се Матавуљ упознао са тадашњим которским гимназистима, Љубом Јовановићем и Данилом Живаљевићем, са којима ће да одржава пријатељство до смрти. То су били млади бокељски емигранти из другог бокељског устанка. Долазак бокељских емиграната у Црну Гору Матавуљ описује у Биљешкама: „Сва погранична села црногорска бјеху пуна женских и нејачи. Почеше бијезати и људи. Од градске омладине бјеху онда међу бјегунцима Љубо Јовановић и Данило Живаљевић, оба Бака, оба из Котора.“³⁷

Матавуљ се читавог живота радо сјечао Херцег-Новога, Поморске школе у Србини и бројних пријатеља. Повремено је долазио у омиљени град и одржавао преписку са тамошњим при-

³⁵ При крају службовања у Херцег-Новога „био је веома почитан млад човек, знао је два страна језика, француски и италијански, стекао је био разнолико и богато животно искуство; имао је, дакле, довољно претспреме да отпочне озбиљни и одговорни књижевни рад“. Видо Латковић, Предговор уз Сабрана дела, књ. I, с. IX. Матавуљ признаје да је на њега Љубина утицао. Биљешке, 80. Први есеј, написан у Херцег-Новога пред одлазак, „Наши просјаци“, објавио је у Бјелоповићевом листу „Српски глас“ 1881. године.

³⁶ Сабрана дела, VII, 412—413.

³⁷ Биљешке, 101. Љуба Јовановић писао је о Матавуљу неке чланке као „Симо Матавуљ о двадесетогодишњини, Дсло, Београд, 1898, 19 и некролог, Бранково коло, Српски Карловци, 1908, 13—14.

јатељима.³⁸ Незаборавне личности, драге доживљаје, прилике под којима су Бокељи живјели и стварали оживио је својим галеријом у приповијесткама и есејима. Њега Бокељи интересују у сваком погледу: у историји из даље и ближе прошлости, у предањима, у језику, привреди и њеним специфичним гранама, као што су поморство и друге врсте печалбе, у насељима и њиховим локалним облицима фолклора, менталитету, просвјети, политици и свима изразима живота.

У поменутом есеју „Бока и Бокељи“ свему томе дао је мјеста. У почетку пише о геофизичком изгледу нашег Залива: „Од Оштре до Котора 29 километара продро је један рукав Јадранског мора у облику (латиничког) слова С, негда је широк, а негда је узан.“³⁹ Затим, описује богату прошлост Боке у још неоткривеним археолошким локалитетима: „Где год станеш на тој класичној земљи, стао си на развалину, која често има знатну тежину у светској повесници.“⁴⁰ Ни крајем 19. вијека Бока није била позната иностраном свијету, па, понекад, ни нашем народу изван њених граница. То Матавуљ наглашава ријечима: „да је тај крајичак наше отаџбине, по свој прилици, туђинству боље познат него ма који други. Одиста је и неверно приказан, особито од Немаца, после буна 1869. и 1881. год. То се не може оправдати, али се може разумети, јер је покретач томе народна мржња и политички рачун.“⁴¹ Наш народ у Боки је очувао јаку свијест о себи, јер „по цијелој Боки живе усмена предања, по којима се може сведочити како је снажна... свест и сћање на заједницу и бољу прошлост целокупног нашег народа“.⁴² Матавуљ овдје мисли на народне државице и њихове владаре, који су некад овдје владали и од чијег времена живе предања и постоје трагови у сачуваним умјетничким споменицима. Та предања јачала су вијековима слободарски дух Бокеља и поред туђинских утицаја, јер „колико су од давних времена до данас силне мене и трзавице и мешање са толиким различитим народима утицале на душевне особине... Бокеља, о томе је тешко рећи и што год поуздаца казати. Свакако је тај утицај морао бити јак,

³⁸ Сабрана дела, VIII, Писма, Тому Поповићу, 11—19; Лазару Томановићу, 110—120; Марку Цару, 123—140 и Вељку Радојевићу 383—387. Пише Тому Поповићу 18—97, да жели доћи „у мој лијепи и мили Нови“, VIII, 16. Томановић биљежи да је у фебруару 1888. године дошао из Зајечара у Лепетане „прозебао и ту се лијечиво, парећи се према ватри на нашем старинском огњишту“, VIII, 12. Матавуљ пише Милану Савићу 1901. године да је био у Херцег-Новоме и посјетио Поморску школу у Србини. Том приликом записо је у школској споменици: „Данас, 12. априла 1901. г., послужује двадесет година, ево ме у мојој школи. У опом часу осјећам се готово као да сам се, након толико времена, вратио под родитељски кров.“ VIII, 316.

³⁹ Бока и Бокељи, Н. Сад, 1893, 3.

⁴⁰ Н. д., 12.

⁴¹ Н. д., 21.

⁴² Н. д., 18.

а колико је преиначио народну ћуд, на боље или на горе, о томé не може бити овде говора. Истинито је и поуздано ово: У Боки су... успомене јаче од свих осталих, јако се истичу особине: јуначки понос, уздање у себе, побожност без лицемерства, гостољубље, љубав према старим обичајима, неговање свога језика и песме, све је то у цвету...⁴³

Питамо се: да ли је велики српски књижевни реалиста и у овоме есеју био сасвим реалан? Као одговор нека послуже неке његове оцјене из стно-психичког живота Бокеља. Прво даје њихов физички изглед: „Људи су стасити, бркати, црномањаста, питома лица и погледа, умни и врло речити. Највише зачуди странца њихово полиглотство.“ Затим, додаје своја запажања о менталитету: „Бокељ је кичељив, јуначан и врло шажљив у саобраћају са изванцима. Мана му је што је кичељив, т. ј. прцењује себе, али не даје лако маха томе осећању. Штедљивост хоће код њих да пређе у лакоумство, опрзност у неповерљивост“.⁴⁴ На другом мјесту пише: „Умереност је главно правило Бокељима.“⁴⁵ Зар то није контрадикторно са горњом оцјеном о бокељским особинама? Бесумње, и поред тако реалних запажања о људима, њиховом раду и понашању, код Мативуља има и погрешака. У приповиједи „Буро Кокот“ истиче: „Не знам да ли су Бокељи најљепши (што Љубиша тврди), али су махом стасити, жустри, питомијех и умнијех лица. Што ми се највише допада то је што-мост тога народа. Уз то су врло чисти, вриједни, штедљиви... Умјерени су од јела и пића (а канда и у љубави). То је мученички народ, који, у правој смислу, једе свој хљеб у зноју свога лица.“⁴⁶ Запажа да је „заиста, врло ријетко наћи Бокеља ситна или трбушаста, или црвене длаке, или глаупа“.⁴⁷

Слику бокељских насеља даје у приповиједи „Догађаји у Сеоцу“, гаје су „куће љепше него по многим градовима“, а „Људи не само писмени, него многи говоре више језика. У њему су жене велике чистунице... Дјецe је мало, а прљавштине шмала“.⁴⁸ У поменутом есеју наглашава да су Бокељи, углавном поморци полиглоти, „али Бокељи не маре међу собом говорити туђим језицима“.⁴⁹ У народу се, и поред италијанизама, сачувао

⁴³ Н. А., 17—18.

⁴⁴ Н. А., 47.

⁴⁵ Н. А., 46.

⁴⁶ Н. А., у Сабраним делима, III, 419. О женским особинама пише: „Женски свет је лепа струка, лица пуна израза, обично ситна, бујне косе. Чистота по кућама и у хаљинама може се узети за пример. Бока и Бокељи, Н. Саа, 1893, стр. 48. У приповиједи „Буро Кокот“ спомиње да се „жене одликују особито лијепим очима и згодним струковима, као и Црногорке“. Са Јадрана, 1891, стр. 147.

⁴⁷ Бока и Бокељи, 1893, 17—18.

⁴⁸ Бока и Бокељи, Сабрана дела, VII, 531. Напомиње како се у Боки говоре многи језици, „али Бокељи не маре међу собом говорити“.

⁴⁹ Бока и Бокељи, 1893, 19.

чисти домаћи језик, тако „да се онаје може чути мноштво правих словенских ријечи, које се амо у нашим крајевима нигдје не говоре. Истина је што је Вук казао 1836. год. Посвједочило се касније кад је он по други пут штампао умножени свој Рјечник 1852. Отворите с реда страну.“⁵⁰

О народном одијелу Бокеља писао је још у приповијетци „Буро Кокот“ да је „по брдима преузела маха ношња црногорска, а по Приморју потражује се још бокељска, која им оста још од Шпанаца. Отменији свијет се одијева гиздаво, по најновијој моди“.⁵¹ У поменутом есеју описује бокељску пошњу: „По варошима преузела је маха ношња по француском кроју, а потражује се још и старо бокељско (управ добротско) одело мушко, наиме: плитке отворене циселе, црне чаране до колена, свилсне црне димлије, око струка нас, на грудима пршњак од црне свиле са сребрним пуцима, кратак гуњ, од истога ткива, и на глави свилсна црна капа, налик на црногорску“.⁵²

О бокељској привреди говори опширно. У првом реду о поморству. Али, појавом пароброда бокељска поморска привреда са једрењацима нагло поче да опада. По Матавуљевим ријечима „настаде несразмјерно ратовање за неко вријеме, па она понижење, које болно одјекну по Боки. Поносни њени бродови мораху сад будзашто превозити трговину од које није прека потреба. Други ударац дочека бокељске бродове на првобитном поприштву њиховог освајања, на Јадранском мору и Леванту. У Трсту се установи друштво са големом главницом за грабење и употребу парних лаба. Друштво одмах нађе издешну помоћ код владе, јер ова увиде од какве јој неизмерне користи може бити у ратно доба. И што по се каже, преко ноћ ново друштво аустријски Лојд пусти низ море неколико десетина „вапора“... Али нађе се уман човек, веома богат, велики родољуб, Спиро Гончевић, родом из новске крајине, отац књижевника С. Гончевића, који, на челу осталих Срба трговаца у Трсту, са свом снагом своје челичне воље, даде нови тренутни полет нашем бродовању. Спиро изгуби све своје огромно имање у кримском рату, а с њим пропалоше и бродови.“⁵³

О привреди Боке и даље разматра у своме есеју: „Данас се народ у Боки дели на две гомиле: они који одлазе из завичаја да работом у туђинству стеку штогод чиме ће помагати своје

⁵⁰ Н. д., 50. Матавуљ овдје мисли на Караџићеву изјаву „Може бити да ниједно мјесто у цароду нашем није тако важно и значајно за језик као права Бока (око залива), Ковчежић, стр. 35.

⁵¹ Приповијетка „Буро Кокот“, III, 419.

⁵² Бока и Бокељи, 1893, 49—50. Детаљније о бокељској ношњи код В. Караџића, Бока Которска, Дела Вука Стеф. Караџића, Етнографски списи, Београд 1969, стр. 261—263.

⁵³ Бока и Бокељи, VII, 165—166. Игњатије Злоковић, Спирidon Гончевић, Годишњак Поморског музеја, XV, Котор 1967, 147—165.

и себе прехрастити у старости и они који остају на дому. Више од половине мушких налази се изван завичаја.⁵⁴ О домаћој привреди у Боки пише: „Караџић хвали Бокеље да су вредни, али немају доста земље. Иако је мало земље, она је родна, те да је Бокељи обрађују као Немци или северни Талијани, било би жита колико свако треба. Такобер и шумс би могло бити много више кад се не би таманила без реда. И кад би се поступно гажила, па и стокс би се могло више држати... Дакле, сиромаштина је у Боки последица певештине и узрок сеобе.“⁵⁵

Матавуљ спомиње бокељска насеља поред мора и истиче њихове специфичности: „Прчањ, Столино, Лепетанс, Кртоле и Луштица — све је то неједнако и по висини и по обичају, а заодевенном вечним зеленилом јужнога прорашћа“. Набраја да у Боки има „5 градова, 121 село са 8030 кућа од којих је 2000 пустих. Уробеника се броји на 35000, а од њих половина мушких живе изван завичаја.“⁵⁶

У опису бокељских градића Матавуљ има различитих значајних података. За Херцег-Нови каже да је у то вријеме имао око 1000 становника. Пише да је „одњихао Војновиће, Стратимировиће, Горакуче и Буровиће“. А „Пераст је имао дванаест племћких домова, међу којима најзначајнији беху Вицковићи и Баловићи... Перашке бугарштине, које је скупио Богишић из старих рукописа, и данас већином трају у памћењу старе чељад. Те песме већином величају наше старе владатоце и јунаке“. Ришњани „понајвише тргују са стоком, те сваки одраслији познаје Херцеговину као своју кућу. А на гласу су као бистри људи. Караџић је прославио то чисто српско гнездо, где се у највећој чистоти сачуваше језик, ношња и обичаји“. И „одиста нема мањег места које се користило српском књигом као Рисан“. Рисан је „ново ускочко место, ције могао имати старе владатеље, али је у њему поодавно гласна кућа Беловића, јер се многи сердари Беловићи певају у народним песмама“. Истиче заслуге Доброћана у бокељском поморству. За Котор пише да има око 3000 становника и да је увијек присутно доста Црногораца.⁵⁷

Одмах у почетку овога списа предлаже „да се Бока опише књижевним језиком са значајним потанкостима“.⁵⁸

⁵⁴ Бока и Бокељи, 1893, 26. У приповијести „Буро Кокот“ описује одлазак Грбљана, Папгровића и Црногораца на копање Суецког канала, III, 415.

⁵⁵ Бока и Бокељи, 1893, 28.

⁵⁶ Н. А., II. У продужетку пише да Бокељи „који остају дома већином су тежаци и сточари, при мору трговци, а слабо маре да буду занатлије, па су ово понајвише странци“, с. 12. Али, „многа младежи бокељске учи више школе. По општинама су лекари и апотекари махом домородци. А пре три године било је двадесет свршених правника“. Бока и Бокељи, VII, 155—156.

⁵⁷ Бока и Бокељи, 1893, 4, 7, 8, 10—11.

⁵⁸ Н. А., с. 3.

Матавуљ описује породични живот Боксља у 19. вијеку својим чистим и сликовитим изразом: „Боксљење љубе лепо покућство. Зато је, готово свака, кућа као неки мали музеј у коме ћеш наћи ствари из свих крајева света. Врлише су им: побожност, верност према мужевима, нежност према порoду, љубав према родбини, радност и штедљивост. Иако се не упушта у сваки разговор, преовлађује њена реч у питањима домаће части и користи, у одбрани стародревних обичаја. Ту постане лавица. Боксљи високо цене и радо слушају паметну и честиту жену. Замерају Боксљима што се при удаји више поводе за разумом него за срцем. Боксљи док су младићима живе како ваља, зато се сој одржао здрав и леп. Поморци и они који олазе у тековину жене се између тридесете и четрдесете. Врло је обично и данас да се човек ожени, па отиде у свет, а жена га чека по неколико година. Врло је ретко да жена пренајри. По Боки има и туђински одива.“⁵⁹

На крају, да се опет подсетимо Матавуљевог мишљења о чистоти језика међу Боксљима. Тај велики реалиста и освајач љеном језика овако пише о нашим прецима и нама у чушњу највећег народног блага:

„Отворите с реда једну страну Вукова рјечника и наћи ћете из Боке по коју у другим крајевима непознату реч, често zgodну и чисто српску, али се, нажалост, те речи слабо оломаћују у опћем књижевном језику. Шумадинци и Војвођани радије узимају туђе речи или кују нове, него што прихватају речи с југа. Још се касније посведочио што је Вук рекао кад се књижевни свет задиви новинама облика и крaсним сликама из боксљског говора, које изнесеше Врчевић и Љубина.“⁶⁰

Прошло је толико деценија од Матавуљеве смрти и нешто више од публиковања његових радова. Много чега се у свијету измијенило. Можда сва ова Матавуљева мишљења и запажања нијесу потпуно прихватљива за данашње покољење. Али, ипак, у његовим написима о Боксљима остало је и данас понешто што је актуелно и прихватљиво. У првом реду, његова искреност и храброст да слободно изрази како он и људи око њега мисле. У томе је првенствено етичка вриједност ових записа, свједочење једног историјског хода у којем су наши преци имали часну улогу, и литерарни споменик једног човјека који је најљепше године живота провео међу Боксљима, гдје је живио и стварао за општу корист наше књиге.

⁵⁹ Бока и Боксљи, VII, 169.

⁶⁰ Бока и Боксљи, Н. Сал, 1893, 50—51. У некрологу Чехову Матавуљ је писао да је „уметност извор у истој дубини човечјег духа где извиру вера и љубав према животу. Према томе она се бори за правду и слободу, за људско достојанство“, С. Матавуљ, А. П. Чехов, Летопис Матице српске, 1904, V, 227. Милан Савић у некрологу Матавуљу написао је да је „његова привлачно свет какав је уствари, а не какав је у замислима“, Летопис Матице српске, 1908, III, III.